

KRZYSZTOF WALCZAK
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
w Kaliszu
ORCID 0000-0001-7581-2730

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 18
PIĘĆSET LAT REFORMACJI
NA ZIEMI KALISKIEJ
KALISZ 2018
ISSN 1426-6547

PASTOR ADAM HABERKANT I JEGO DZIAŁALNOŚĆ NA ZIEMI KALISKIEJ

Ziemia kaliska w granicach, jakie utrwały w przeciągu wieków kolejne podziały administracyjne, stała się poważnym obszarem oddziaływania zwolenników nauki Marcina Lutra, która dotarła do Rzeczypospolitej z zachodu w miarę rozprzestrzeniania się nowej idei chrześcijaństwa. Znane są na tym terenie liczne, choć niewielkie ośrodki miejskie¹, stanowiące ważne skupiska wyznawców nowych prądów religijnych niesionych na fali niezadowolenia z dotychczasowych praktyk Kościoła katolickiego. Na tej mapie jednak brak było najważniejszego miasta, stanowiącego ówczasie stolicę województwa kaliskiego, a zatem królewskiego miasta Kalisza.

Przyczyną postrzegania tego miasta jako jednego z ważniejszych ośrodków kontrereformacji wydaje się być działalność związanego z Kaliszem arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski Stanisława Karnkowskiego, który nie tylko wielokrotnie przebywał w tym mieście (i ostatecznie spoczął w podziemiach kaliskich kościołów²), lecz także sprowadził do Kalisza zakonników Towarzystwa Jezusowego i przyczynił się do założenia przez nich kolegium, co ostatecznie (w połączeniu z otwarciem w tymże mieście seminarium duchownego, pierwszej miejscowej wyższej uczelni) uczyniło ze stolicy województwa na długie lata bastion kontrereformacji.

¹ Jednym z nich był podkaliski Koźminek, ówczasie silny ośrodek myśli i działań reformacyjnych (to tu dokonano unii religijnej między małopolskimi kalwinami, a wielkopolskimi Braćmi Czeskimi), ówczesne miasto było też siedzibą szkół tej konfesji wyznaniowej, znanych z wysokiego poziomu nauczania, szczególnie pod rządami znanego matematyka Stanisława Grzebskiego. Por. Danuta Wańka, *Koźminek. Zarys dziejów* (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2000), 5, 70-75.

² Pierwotnie został pochowany w pobudowanym przez jezuitów kościele pw. św.św. Piotra i Pawła, stanowiącym część kompleksu klasztoru i kolegium, zaś po przejęciu tej świątyni przez ewangelików spoczywa w bazylice mniejszej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

Dopiero drugi rozbiór Rzeczypospolitej, w wyniku którego ziemia kaliska dostała się we władanie Prus, spowodował liczny napływ osób wyznania ewangelickiego (w pierwszych miesiącach 1793 r. głównie urzędników pruskich oraz wojskowych, później jednak także przemysłowców i rzemieślników), w ogromnej mierze narodowości niemieckiej. W ten sposób zapoczątkowano (w 1795 r.) działalność gminy ewangelickiej, która rozrastała się nie tylko w latach dominacji pruskiej (1793-1806), lecz także po ustanowieniu, w wyniku ustaleń Kongresu Wiedeńskiego, Królestwa Polskiego, zależnego od władców Rosji, w skład którego wszedł również Kalisz. Szczególnie owocne były lata 1815-1830, charakteryzujące się znacznym rozwojem gospodarczym i urbanistycznym miasta, a także napływem ludności z Śląska, Saksonii oraz Prus, w znacznej swej części niemieckojęzycznej, wyznania ewangelickiego. Zdecydowali oni o rozwoju gminy ewangelickiej, która wkrótce po formalnym rozpoczęciu działalności rozpoczęła poszukiwanie stosownej świątyni, bowiem pierwotnie funkcję tę wypełniało jedno z pomieszczeń dawnego kolegium jezuitów³.

Aby zapewnić ewangelikom miejsce modlitwy, władze pruskie podjęły rozmowy z hierarchią Kościoła katolickiego. Ostatecznie za zgodą papieża Piusa VI arcybiskup gnieźnieński Ignacy Krasicki w 1797 r. przekazał kaliskiemu zborowi ewangelickiemu dawny kościół jezuitów, który odtąd aż do 1945 r. pełnił rolę świątyni wyznania ewangelicko-augsburskiego. Wcześniej jeszcze, bo 3 września 1795 r. kaliscy ewangelicy otrzymali koncesję na formalne utworzenie nowej parafii⁴, choć symptomatyczny fakt, iż już 3 lipca 1794 r. powołano diecezję kaliską (stopniowo powiększaną kolejnymi aktami prawnymi) świadczy o dalekowzroczności władz pruskich i samego Kościoła, przewidujących szybki rozrost wspólnot ewangelickich⁵.

Interesującą kwestią pozostaje fakt, iż po wejściu do Wielkopolski wojsk francuskich w 1806 r. znaczna część osadników niemieckich, sprowadzonych do Kalisza po 1793 r. przez władze Prus, pozostała w tym mieście. Dotyczy to przede wszystkim licznych rzemieślników, ale także nawet dawnych urzędników pruskich, którzy w wielu przypadkach pozostali w tym mieście już na zawsze⁶. Jak już wspomniano, czasy Królestwa Polskiego (1815-1830) przyniosły ponownie falę migracji niemieckojęzycznych Prusaków, Sasów i Ślązaków (zwłaszcza z obszaru dzisiejszego Dolnego Śląska), wśród których dominującym wyznaniem był ewangelicyzm. Spowodowało to szybki rozrost parafii ewangelicko-augsburskiej w Kaliszu, a także innych jednostek tego kościoła na ziemi kaliskiej.

³ Renata Spodzieja, *Ewangelicy w Kaliszu w latach 1795-1945*. (Jastrzębie-Zdrój: Black Unicorn, 2011), 70.

⁴ Eduard Kneiffel, *Die Evangelisch-Ausburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939* (München 1967), 73.

⁵ Działania związane ze stopniowym poszerzaniem terenu ewangelickiej diecezji kaliskiej omawia R. Spodzieja, *Ewangelicy*, 50-59.

⁶ Wymienić tu można choćby późniejszych prezydentów Kalisza – Hertza i Horninga, fabrykanta Beniamina Repphana, czy jedyne w tym czasie kaliskiego drukarza Karola Wilhelma Mehwalda.

Wydaje się, iż kaliska parafia miała szczęście do pastorów nią kierujących. Pierwszym z nich był Karol Fryderyk Wedding Herzberg (1869-1812), przybyły do Kalisza z Piotrkowa Trybunalskiego, choć wydaje się, że miasto to było tylko krótkim przystankiem na drodze do Kalisza z rodzinnej Świdnicy. W latach 1796-1798 był członkiem konsystorza okręgowego, zaś do śmierci w 1812 r. pastorem parafii kaliskiej. Był także nauczycielem kilku przedmiotów (historii, języka greckiego, rysunków i muzyki) w miejscowej Szkole Akademickiej Okręgowej, w której – jeszcze w czasach rządów pruskich, a zatem przed 1806 r. – wykazał się życzliwym stosunkiem wobec nauczycieli Polaków, szykanowanych przez ówczesne władze szkolne⁷.

W parafii zastąpił go Karl Michael Christian Sienell przez długie lata (od początku istnienia zboru do śmierci pastora Herzberga) pełniący w niej funkcję drugiego pastora. Od 1812 r. mianowany został pierwszym pastorem kaliskiej parafii i pełnił tę funkcję do swojej śmierci w 1820 r. W tych samych latach sprawował jednocześnie obowiązki superintendenta diecezji kaliskiej⁸.

Kolejnym opiekunem kaliskiej parafii został Ernst Johann August Modl, który kaliską placówkę objął w 1821 r. i pracował tu aż do śmierci w 1860 r. W latach 1828-1860 pełnił też funkcję superintendenta diecezji kaliskiej⁹. Z jego długich rządów w kaliskiej parafii zaczęły się coraz wyraźniej pojawiać zabiegi części wiernych o wprowadzenie do liturgii języka polskiego¹⁰. Było to związane z polonizacją części wyznawców, od dziesiątków już lat mieszkających w Kaliszu i na terenie ziemi kaliskiej, a także przychodzących na świat kolejnych pokoleń, dla których polskie otoczenie stanowiło naturalny element życia w Królestwie Polskim. Nic też dziwnego, że także Kościół ewangelicko-augsburski m.in. w Kaliszu (ale zjawisko miało charakter szerszy i dotyczyło ziem ze znaczną ilością ludności polskiej) coraz szerzej otwierał się na język polski i polską kulturę. Rosła liczba wyznawców nie znających języka niemieckiego, lub słabo się nim posługujących, a przywiązanych do wyznawanej konfesji; nie mogło to zjawisko pozostać bez znaczenia dla hierarchii Kościoła. Coraz częściej zatem, zarówno w liturgii, jak i w rozmaitych chwilach życia parafialnego konieczna stała się znajomość języka polskiego. Nic też dziwnego, że już następca pastora Modla, Franz Johann Wladislaus Stockmann sprawujący pastorat w Kaliszu w latach 1860-1869, zaś w latach 1861-1869 superintendent diecezji kaliskiej¹¹, w latach studiów w Dorpacie widnieje w Album Polonorum, co dowodnie świadczy o jego kontaktach z środowiskiem Polaków studiujących w tym

⁷ Eduard Kneifel, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen* (Enging 1967), 103; Krzysztof Walczak, „Herzberg (Hertzberg) Karol Fryderyk Wedding”, w: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej)*. T. 2 (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003), 85.

⁸ Kneifel, *Die Pastoren*, 169.

⁹ Tamże, s. 137.

¹⁰ Pisze o tym R. Spodzieja, *Ewangelicy*, 82.

¹¹ Kneifel, *Die Pastoren*, 170.

estońskim dzisiaj mieście; jego imię w tymże dokumencie zostało zresztą zapisane w polskiej wersji – Jan Stockmann (Stokmann)¹².

Można powiedzieć iż jednym z spełniających te warunki księdzem, a zarazem najbardziej zasłużonych duchownych kaliskiej parafii ewangelickiej był pastor Adam Haberkant, który działał w Kaliszu od 1872 r. do swojej śmierci w 1905 r.

Jan Adam Haberkant¹³ urodził się 24 grudnia 1829 r. w Warszawie. Jego ojcem był Jan Haberkant, obywatel miasta Warszawy i właściciel cukierni położonej w ogrodzie Krasińskich, matką zaś Antonina ze Świnarskich. Nauki początkowo przysłużył duchowny pobierał w Warszawie, lecz z nieznanym nam przyczyn edukację kontynuował w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie uzyskał świadectwo maturalne. W 1849 r. rozpoczął studia wyższe na wydziale teologicznym Uniwersytetu w Dorpacie (dzisiaj estońskie Tartu), stanowiącym jedyną uczelnię na terenie cesarstwa rosyjskiego, prowadzącą studia teologiczne w zakresie teologii ewangelickiej. W latach pobytu Adama Haberkanta w Dorpacie wykłady uniwersyteckie prowadzone były wyłącznie w języku niemieckim¹⁴, przyszły pastor jednak miał poczucie (choćby zapewne poprzez pochodzenie matki) łączności z żywiołem polskim, skoro już w drugim semestrze 1849 r. jego nazwisko znaleźć można w spisie członków Konwentu Polonia, działającego w uniwersytecie od 1828 r. i gromadzącego wielu wybitnych Polaków¹⁵. Studia ukończył w listopadzie 1853 r. potwierdzając także specjalnym egzaminem znajomość języka rosyjskiego i uzyskując tym samym dwunastą rangę w hierarchii rosyjskiej służby cywilnej¹⁶.

Po ukończeniu studiów Haberkant powrócił do Warszawy, gdzie 16 lipca 1854 r. został ordynowany na urząd pastora. Wkrótce też powołano go do pełnienia funkcji wikariusza parafii w Mariampolu¹⁷, następnie zaś w tym charakterze rozpoczął pracę

¹² www.konwent.polonia.pl/album-polonorum

¹³ Imiona te podaje autor wspomnienia po śmierci zasłużonego pastora, ks. Leon Wojak we wspomnieniu zamieszczonym w „Zwiastunie Ewangelicznym” 10 (1905): 307-310, widnieją one także w oficjalnych dokumentach (m.in. uniwersyteckich). Powszechnie jednak nazwisko księdza Haberkanta (także w literaturze mu poświęconej) łączone było z drugim jego imieniem.

¹⁴ Dopiero od 1882 r. uniwersytet został rusyfikowany poprzez stopniowe wprowadzenie obowiązków prowadzenia wykładów wyłącznie w języku rosyjskim.

¹⁵ Tylko spośród ewangelików związanych później z Kaliszem poza A. Haberkantem wymienić można wybitnych absolwentów uniwersytetu w Dorpacie, członków Konwentu Polonia, takich jak Karol Gustaw Manitius, Alfred Modl, Edward Wende, Juliusz Bursche. Można zaryzykować twierdzenie, iż bycie filistrem Konwentu Polonia łączyć można z poczuciem przynależności do obszaru kultury polskiej.

¹⁶ Dokumenty potwierdzające przebieg studiów Adama Haberkanta zachowały się w aktach Uniwersytetu Dorpackiego, dziś przechowywanych w Archiwum Historycznym w Tartu. Są pośród nich zarówno poświadczenia przebiegu studiów, jak i dokumenty osobiste studenta (życiorys, świadectwo urodzin, zezwolenie na opuszczenie Warszawy). Eesti Ajaloaarchiiv, za: <http://agadd.home.net.pl/metrykalia/estonia>

¹⁷ Jak podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* parafia w Mariampolu posiadała kościół ewangelicki, pobudowany w 1828 r. dla kolonistów niemieckich oraz trzy filie –

w Warszawie. Jego praca została szybko doceniona, skoro już w 1857 r. powierzono mu w zarząd parafię Wiżajny, posiadającą także filię w Wisztyńcu¹⁸. Jego pobyt w okolicy Suwałk nie był jednak długi, bowiem w kolejnym roku, to jest 1858, pastorowi Haberkantowi powierzono parafię w Łomży.

Zbór ewangelicki w Łomży stał przed wielkimi zadaniami; dopiero przed kilkoma laty parafia otrzymała świątynię na miarę swoich potrzeb, bowiem przekazano jej we władanie jeden z najpiękniejszych kościołów tego miasta, a mianowicie dawny kościół jezuitów łomżyńskich, po kasacie tego zakonu użytkowany przez tamtejszych pijarów do chwili likwidacji i tego domu zakonnego. Jeszcze przez wiele lat – do 1850 r. – w kościele odbywały się nabożeństwa dla młodzieży szkolnej, wreszcie świątynia przeszła w ręce ewangelików¹⁹. Wszystko wskazuje, że swój wkład w przejęcie i odrestaurowanie miał młody administrator parafii, wiążący z Łomżą swoje nadzieje, zwłaszcza po wyborze na pastora, na kolejne lata.

Niewiele wiemy o przyczynach usunięcia księdza Haberkanta z Łomży, choć nie ulega wątpliwości, że stało się to w 1863 r. i było represją za wygłoszenie kazania w duchu patriotycznym, „w którym przeciwnikom powstania groził kłatwą”, za co został zesłany na dwa lata w głąb Rosji²⁰. Źródła z epoki piszą o tym, że zrozumiałych względów, bardzo enigmatycznie. Ks. L. Wojak wspominał ten fakt w „Zwiestunie Ewangelicznym” w 1905 r. następująco:

Ks. H. szybko zżył się [w Łomży – przyp. KW] z nowym otoczeniem, wkrótce został wybrany na pastora i nosił się z widocznym zamiarem osiedlenia się tam na stałe. Stało się jednak inaczej. Już w r. 1863 opuścił nie tylko Łomżę, ale i kraj, udając się na pobyt przymusowy w głąb Cesarstwa²¹.

Nie ulega wątpliwości, że chodzi o przymusowe osiedlenie się w Rosji (w guberni penzeńskiej), z którego ksiądz powrócił – dzięki zabiegom prezesa Konsystorza, generała Rudolfa Minkwitza – dwa lata później w złym stanie zdrowia²².

w Kalwarii, Wiłkowyszkach i Serejach. W samym Mariampolu zbór około 1885 r. liczył 3099 osób. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 6, 145-147.

¹⁸ Parafia w Wiżajnach, ówczesnie miasteczku, dziś osadzie, istniała od 1842 r., kościół pobudowano jednak dopiero w 1879 r. Liczbę ewangelików określano w końcu XIX wieku na „3709 dusz ludności niemieckiej”. Parafia ta opiekowała się też filią w Wisztyńcu (powołaną także w 1842 r.), i posiadała tam kościół filialny oraz 1603 osoby wyznania ewangelicko-augsburskiego. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 13, 627-628, 687-688.

¹⁹ Tamże, t. 5, 702-703.

²⁰ Katalog powstańców styczniowych. <https://genealogia.okiem.pl/powstaniales/index.php?nazwisko=Haberkant&dokladne=on>

²¹ Wojak, 307.

²² Radosław Waleszczuk, „Parafia ewangelicko-augsburska w Łomży w XIX i początkach XX w. (do 1918 r.)”, *Rocznik Mazowiecki* 16 (2004): 163.

W tymże 1865 roku Adam Haberkant objął wakującą parafię w Dąbiu nad Nerem, zaś po upływie kolejnych dwóch lat, w 1867 r., poślubił córkę pastora włocławskiego Jana Bogumiła Tydelskiego²³, Helenę Tydelską (1844-1916). Być może istotny dla kwestii poznania się małżonków był fakt, iż późniejszy zasłużony pastor pochodził z Dąbia, choć od wielu już lat przebywał we Włocławku. Małżeństwo przyniosło Haberkantowi syna i dwie córki, z których starsza, Helena (1868-1948) wyszła później za mąż za pastora Kościoła ewangelicko-reformowanego Władysława Semadeniego²⁴, młodsza zaś Wanda (1871-1930), pozostając w stanie wolnym była wybitnym pedagogiem²⁵.

Helena z Haberkantów Semadeniowa. Źródło: Wikipedia

Wanda Haberkant. Źródło: Wikimedia

²³ Pastor zboru włocławskiego Jan Bogumił Tydelski (1817-1868) był żonaty z Marią z domu Lesser (1824-1852). W małżeństwie tym, oprócz córki Heleny Wiktorii (urodzonej w 1844 r.), miał córkę Marię (1845), zamężną Wittenburg oraz syna Wilhelma Adolfa (1849), z drugiego zaś małżeństwa z Marią Teofilą Wehr, wdową po Auguście Poseld vel Poselt, syna Juliusza. Jako student uniwersytetu w Dorpacie został odnotowany w I semestrze 1839 r. w „Album Polonorum” Konwentu „Polonia”. Por. obszerny biogram pastora Tydelskiego autorstwa Tomasza Dzikiego, „Tydelski Jan Bogumił”, w: *Włocławski słownik biograficzny*, pod red. S. Kunikowskiego, t. 2. (Włocławek 2005), 187-188.

²⁴ Helena Semadeni (1868-1948) absolwentka Kaliskiego Gimnazjum Żeńskiego, żona pastora Władysława Semadeniego, właścicielka znanej pensji żeńskiej w Kaliszu przy ulicy Babinej. Jej uczennicą była m.in. Maria Szumska, później Dąbrowska, która w swoim dziele „Noce i dnie” sportretowała oboje Semadenich (pastor także pracował w szkole jako nauczyciel) jako pastorstwo Wenordenów.

²⁵ Wanda Haberkant (1871-1930) absolwentka Kaliskiego Gimnazjum Żeńskiego, doktor chemii po studiach w Genewie, pracowała w prywatnych szkołach żeńskich Warszawy, po odzyskaniu niepodległości wizytatorka szkół w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Po siedmiu latach pracy pastor Haberkant opuścił Dąbie, by w 1872 r. objąć parafię w Kaliszu, gdzie pozostał do końca życia, to jest do 1905 r.

Pobyt w Kaliszu stanowi przeważającą część pracy duszpasterskiej i społecznej Jana Adama Haberkanta. Przede wszystkim zasłynął jako wybitny kaznodzieja, posługujący się ze szczególnym upodobaniem językiem polskim, w którym – jak wspominali go współcześni – „tak chętnie i pięknie przemawiał”²⁶. Wspominano też jego konciliacyjną naturę i takt, z jakim odnosił się do otoczenia, w tym także wobec innowierców. Znamionowała go wysoka kultura i chęć pomocy; jak pisano:

Zawsze był gotów – według możliwości – być pomocnym światłą radą lub dobrym czynem; swoją szczerością i szlachetnością oraz miłym obejściem jednał sobie wszystkich, bez różnicy stanu i wykształcenia. Odznaczał się przy tym nadzwyczajnym taktem, który się szczególnie uwydatniał w stosunku do osób innych wyznań. W wypadkach drażliwych potrafił występować z taką godnością, że nie tylko rozbrajał przeciwników, ale nawet zmuszał ich do poszanowania naszego kościoła i wyznania, a przez to w znacznym stopniu przyczyniał się do łagodzenia i usuwania przykrych, częstokroć bolesnych waśni religijnych²⁷.

Szczególne upodobanie znajdował ksiądz Haberkant w pracy z młodzieżą. Dotyczyło to zarówno lekcji przedkonfirmacyjnych, prowadzonych przez niego z wielką konsekwencją, zwłaszcza wobec młodzieży nie uczęszczającej do gimnazjów, jak również nauki religii, prowadzonej przez niego w kaliskich gimnazjach²⁸. To ostatnie zajęcie wymagało najpierw zmuszenia władz szkolnych do umożliwienia prowadzenia zajęć na poziomie porównywalnym z innymi wyznaniem (stosunkowo niewielka liczba ewangelików w szkołach powodowała łączenie klas i zmniejszanie ilości godzin przewidzianych na naukę tego przedmiotu). Był pastor Haberkant utalentowanym pedagogiem, a szczególnym zainteresowaniem młodzieży cieszyły się jego wykłady historii kościelnej i symboliki, oparte na historii powszechnej, w których sięgał także do doświadczeń własnego życia, co powodowało, iż był wysoko ceniony także jako pedagog.

Ksiądz Haberkant czynny był również na polu piśmienniczym, interesując się szczególnie badaniami w zakresie literatury teologicznej. Publikował swoje myśli i poglądy w czasopismach Kościoła, m.in. w „Głosach Kościelnych”, redagowanych przez pastora Angersteina, wcześniej zaś „Zwiastuna” za redakcji księdza Ottego²⁹. Był jednak przede wszystkim gospodarzem parafii, dbałym o świątynię i cmentarz. Przez wiele lat kontynuował restaurację kościoła, a jego wielką zasługą pozostaje

²⁶ Leon Wojak, „Ś.p. ks. Jan Adam Haberkant”, *Zwiastun Ewangeliczny* 10 (1905): 308.

²⁷ Tamże.

²⁸ Wiadomo o jego wieloletniej pracy w Męskim Gimnazjum Filologicznym oraz Kaliskim Gimnazjum Żeńskim; uczył zapewne jednak także w Szkole Realnej Edwarda Pawłowicza i Rządowym Gimnazjum Realnym.

²⁹ Wojak, *Ś.p. ks. Jan*, 309.

Adam Haberkant. Zakład
Fotograficzny Stanisława Zewalda
Kalisz. Źródło: Wikimedia Commons

skrupulatne zachowanie dorobku arcybiskupa Karnkowskiego oraz jezuitów, pozostałego w wystroju malarza Augusta Bertelmanna, do dzisiaj znajdującego się w ołtarzu głównym³⁰.

Na szczególną uwagę zasługuje jego stosunek do polskości, która za czasów jego pastoratu coraz mocniej była widoczna w parafii. Był jednym z pierwszych księży kaliskiej parafii ewangelickiej, dostrzegających potrzeby duszpasterskie ewangelików przyznających się do narodowości polskiej. W kancelarii parafii za jego czasów odbywały się zebrania młodzieży szkolnej i studentów relegowanych z uczelni. Wszystko to świadczy, że wspierał żywioł polski, z którym też w znacznym stopniu się utożsamiał³¹. Swoim działaniem przygotował też grunt pod czasy posługi duszpasterskiej swojemu następcy, Edwardowi Wendemu, który jeszcze za życia Haberkanta objął wikariat w Kaliszu, zaś od 1906 r. został wybrany pastorem parafii kaliskiej³². Ksiądz Jan Adam Haberkant zmarł 12 sierpnia 1905 r., rok po obchodzonym uroczystości jubileuszu

50-lecia służby pasterskiej. Pogrzeb odbył się 14 sierpnia, a po uroczystościach w kaliskiej świątyni, zwłoki przewiezione zostały do Warszawy i pochowane na tamtejszym cmentarzu ewangelickim przy ulicy Młynarskiej.

³⁰ Anna Roth, „Bertelmann August”, w: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej)*. T. 3. (Kalisz : Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2007), 67-68.

³¹ Tezę taką można postawić pamiętając o tym, iż w czasach jego służby duszpasterskiej nadal większość członków kaliskiej parafii stanowiły osoby, dla których językiem ojczystym był język niemiecki, będący też dominującym w tym czasie językiem Kościoła ewangelicko-augsburskiego.

³² Życiorys Edwarda Wendego (1874-1949) zasługuje na osobny biogram. Ten niezwykle zasłużony ksiądz po studiach w Dorpacie i wikariacie w Warszawie i Kaliszu, objął kaliską parafię w 1906 r. W 1915 r. został prezesem Rady Miejskiej Kalisza i w tym samym roku został Superintendentem Diecezji Kaliskiej. W czasie okupacji hitlerowskiej opuścił Kalisz, ukrywając się w Warszawie. Po wyzwoleniu wrócił do parafii kaliskiej, ostatecznie przenosząc się w 1948 r. do Warszawy. Był wybitnym kaznodzieją (autorem trzech tomów kazań) i człowiekiem niezwykle zasłużonym dla polskiego ewangelicyzmu. Jego wnukiem był m.in. Edward Joachim Wende, prawnik, obrońca w procesach politycznych, senator i poseł RP.

Grób rodziny Haberkantów oraz płyta grobowa upamiętniająca księdza Adama Haberkanta na cmentarzu ewangelicko augsburskim w Warszawie. Fot. Ewa Obała

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej). T. 2. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 6, 13

Włocławski słownik biograficzny pod red. S. Kunikowskiego, t. 2. Włocławek 2005

www.konwent.polonia.pl/album-polonorum

OPRACOWANIA

Dziki, Tomasz. 2005. „Tydelski Jan Bogumił”. W: *Włocławski słownik biograficzny*, pod red. S. Kunikowskiego, t. 2. Włocławek.

Kneifel Eduard, 1967. *Die Evangelisch-Augsburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939*. München.

Kneifel, Eduard. 1967. *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*. Enging.

Roth, Anna. 2007. „Bertelmann August”. W: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej)*. T. 3. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Spodzieja, Renata. 2011. *Ewangelicy w Kaliszu w latach 1795-1945*. Jastrzębie-Zdrój: Black Unicorn.

Walczak, Krzysztof. 2003. „Herzberg (Hertzberg) Karol Fryderyk Wedding”. W: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej)*. T. 2. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Waleszczuk, Radosław. „Parafia ewangelicko-augsburska w Łomży w XIX i początkach XX w. (do 1918 r.)”, *Rocznik Mazowiecki* 16 (2004): 163.

Wańka, Danuta. 2000. *Koźminek. Zarys dziejów*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Wańka, Danuta, Walczak, Krzysztof. „Haberkant Jan Adam”. W: *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej (ziemi kaliskiej)*. T. 2. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Wojak, Leon. „Ś.p. ks. Jan Adam Haberkant”, *Zwiastun Ewangeliczny* 10 (1905).

PASTOR ADAM HABERKANT I JEGO DZIAŁALNOŚĆ NA ZIEMI KALISKIEJ

SŁOWA KLUCZOWE

Haberkant Adam, Kościół ewangelicko-augsburski, Kalisz

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcono postaci pastora kaliskiej parafii Kościoła ewangelicko-augsburskiego Janowi Adamowi Haberkantowi, sprawującemu posługę duszpasterską w tym mieście w latach 1872-1905. Ksiądz Haberkant, absolwent uniwersytetu w Dorpacie (dziś Tartu) i zesłaniec w związku z udziałem w powstaniu styczniowym, pierwsze lata służby duszpasterskiej spędził na Suwalszczyźnie, następnie na placówkach w Łomży, zaś po powrocie z zesłania – w Dąbiu nad Nerem. Później przez wiele lat opiekował się kaliską parafią, ponosząc znaczne zasługi dla Kościoła, a także polskojęzycznej części miejscowego zboru. W tym mieście pracował aż do śmierci w 1905 r.

PASTOR ADAM HABERKANT AND HIS ACTIVITY IN THE KALISZ AREA

KEYWORDS

Haberkant Adam, Evangelical-Augsburg Church, Kalisz

ABSTRACT

The article is dedicated to a pastor from the Kalisz commune of the Evangelical-Augsburg Church, Jan Adam Haberkant, who provided a ministerial service in the city between 1872-1905. Father Haberkant, graduate of the University in Dorpat (present-day Tartu) and deportee due to his participation in the January Uprising, spend the first years of his service in the Suwałki Region, later at organisations in Łomża, and after returning from exile – in Dąbie nad Nerem. Later on, he looked after the Kalisz parish for many years and had some significant accomplishments for the benefit of the Church and for the Polish-speaking part of the local religious community. He continued working in the city until his death in 1905.